

Néprajz és szociográfia

Az 1930-as években egy nemzedék indult útnak, hogy felfedje a parasztság hétköznapi életét, leleplezze a magyar valóságot. Az életviszonyok sokrétű leírására törekedett, ugyanakkor nem volt cél a holisztikus ábrázolás. A társadalomról kitűnő megfigyeléseket közöltek, valójában kiszakították az embert a nagy társadalmi történésekből. Féja Géza szavai szerint a népismeret gyenge lábakon állt, a magyarság belső térképét csak ködös körvonalakban látták.

Az útnak indult fiatal nemzedék egy-egy társadalmi réteg, csoport, település vagy tájegység életmódját mutatta be. Írásaik tényeken alapszanak, szépirodalmi eszközöket is használnak, de alkotásaikban gyakran személyes élmények is megjelennek (pl. a *Puszták népében* személyes önéletrajzi mozzanatok, költői képzeletű emlékfoszlányok). A magyar szociográfia önálló műfajja a múlt század első felében vált, amikor is a magyarországi népi írók tudományos és egyben irodalmi igénnyel megírt alkotásaik – de használhatjuk a tanulmány kifejezést is – megjelentek. Felszínre hozták azokat a társadalmi szempontokat, amelyeket a társadalomnéprajz nem nélkülözhet: társadalmi kérdéseket boncolgattak – elsősorban egy társadalmi csoport életét bemutató – leíró tanulmányaikban.

Az előzményekhez tartozik a XIX. század végén kezdeményezett falukutatás, amelynek két szárnya bontakozott ki: a konzervatív reformereké és az agrárius köröké. Kósa László *A magyar néprajz tudományterülete* című tanulmánykötetében részletesen ismerteti a radikális ellenzéki és lojális szárny közötti kettősséget, ami ellentmondásosan alakította a falukutatást. „A leggyakoribb pont a »földmunkások« (napszámosok) bér- és munkaügye volt.” 1897-ben Kolozsvárott az egyetemi hallgatók kiszálltak a falvakba, hogy feltérképezzék, tanulmányozzák az életmódot és a gaz-

dálkodást. 1906-tól pedig az Országos Széchenyi Szövetség végzett falun üggyevezett „szociális gondozó” munkát (KÓSA 1989: 291).

A XX. századi magyar szociográfia-irodalom délvidéki történetéből említést kell tennünk Fogl János *A krassó-szörényi románok között* című etnográfiai tanulmányáról, amelyet Mák Ferenc tárt fel a *Magyar Szó* hasábjain. Fogl János füzetnyi etnográfiai tanulmánya valamikor a XX. század első felében íródhatott, s a Néra-völgyi románságról ad számunkra meglepő tudósítást. „Tanulmányában a magyarok jövőjét fenyegető tragédiára figyelmeztet, s az újvidéki tanárban méltán láthatja a magyar szociográfia-irodalom, a néhány évtizeddel később Szabó Zoltán, Kovács Imre és Féja Géza munkássága nyomán kibontakozó falumozgalom elődjét” (MÁK 2015).

Trianon után a szociográfusok mozgalmát fiatalokból álló csoportok veszik át, s kezdenek falura járni. Az új misszió alapindítéka az elcsatolt magyar területeken élő magyarság életkörülményeinek, az új hazához való alkalmazkodásuknak a feltárása. A folklór mellett látóköriük ráirányul a kisebbségi magyarság mindennapjaira is. 1927 és 1931 között különböző társaságok alkotnak kutatási csoportokat, amelyek zászlajukra a szociográfiai irodalom megszületését tűzték. Közülük érdemes megemlíteni a szegedi egyetemisták Bethlen Gábor Körét, a kolozsvári Erdélyi Fiatalokat, a budapesti Bartha Miklós Társaságot. És említést kell tennünk József Attiláról, aki Fábien Dániellel Hódmezővásárhelyen kiáltványban fogalmazza meg toborzó röpiratukat *Ki a faluba* (1930) címen.

Társadalomformáló erőnek tartották a parasztság életének felkutatását. Bodor Antal, a néprajzi érdeklődésű honismereti kutatások szervezője ráébred a falukutatás fontosságára, és a Magyar Társaság Falukutató Intézetével karöltve 1935-ben kiadja *A falukutatás vezérfonala* című monografikus útmutatót. Előtte a társadalmi osztályokról is csak ködös és semmitmondó képletek éltek. Az osztályok belső rétegződéséről, közösségi életéről azonban ilyenek sem.

„A szociográfus fiatalság is úgy képzelte, hogy a társadalomkutatás nemcsak a valóság megismerését jelenti, hanem egyben a fiatalok átalakulását is: közelebb kerülésüket a parasztsághoz, középosztályi mentalitásuk levetkezését, szemléletük és erkölcsük megváltozását. Ez a morális és szemléleti változás az első szociográfus programokban legalább olyan fontos helyet foglalt el, mint a szociografizálás másik oldala: a tényleges helyzet megismerése” (NÉMEDI 1985: 22).

Kutatásaikat falukutatás néven emlegeti a néprajz, de a fogalmak tisztázásához hozzá kell tenni, hogy bár alulról szemlélték a magyar életet, mégis a mélyben megbúvó problémák, tények csak érintve kerülnek fel-

színre. Monografikus terveiket nem tudták megvalósítani, de példájuk ösztönzően hatott a magyar falukutatásra.

A falukutatás néven működő szellemi mozgalom igen sokrétű és összetett jelenség volt (KEMÉNYFI 2003: 581).

A dél-dunántúli egykezés híre évtizedeken át nem titkolt jelenség volt a publicisztikában, a szociográfia tárgyává azonban csak 1930 után Kiss Géza református lelkész *Ormányság* című néprajzi ihletésű könyve (összefoglalója) tette.

Igazi áttörést Magyarországon Illyés Gyula *Puszták népe* (1936) című kötete jelentett, a kiemelkedő korabeli alkotás. Társadalmi látletnek is nevezik a *Puszták népét*. Illyés megfesti a dunántúli puszták népének anyagi-lelki nyomorúságát, az emberek elidegenedését és durvaságát, de nem feledkezett meg a szegénység árnyékában megbúvó meleg családi fészek ábrázolásáról sem.

A harmadik évtized, az 1930-as évek, a szociográfia évtizede, melyet az ismert irodalmi szociográfák – Illyés Gyula, Veres Péter, Darvas József, Kovács Imre, Féja Géza munkái – mellett Erdei Ferenc és Szabó Zoltán társadalomelméleti megalapozottságú művei fémjeleznek.

Szabó Zoltánról, születésének századik évfordulóján szintén Mák Ferenc kritikus, publicista emlékezett meg a *Magyar Szó* 2012. január 30-ai számában Szabó Zoltán és a falukutató mozgalom címmel. Mák Ferenc Szabó Zoltánt a magyar irodalmi szociográfia egyik megteremtőjének determinálja. A vajdasági magyar irodalmi és néprajzi szociográfia monografikus jellegű feldolgozása még várat magára, ezen belül a tanulmányok, riportok pontos besorolása is. Az 1970-es években születnek fontos munkák. A legfontosabb szerzők között kell említenünk Németh Istvánt és Dudás Károlyt.

Dudás Károly riportokat tartalmazó *Szakadó* (1977) című kötetére szórványszociográfiként kell tekintenünk. Szemléletmódja kicsit sem romantikus, szigorúan tudományos, legkevésbé sem nosztalgikus. Szociografikus hangvételű szépirodalmi mű, mely felhívta a figyelmet a délvidéki parasztság és tágabb értelemben a magyarság problémáira. Tematikailag többnyire a szórványban élő magyarság mindennapjait, életvitelét határozta meg, a szegény sorsú, egyszerű emberek mindennapjaiból merített. R riportjai ebben a periódusban – a viszonylagos jólétben – a nemzet szimbolikájává váltak, s amit csak később ismertünk fel: a veszendő értékek leggazdagabb jelképévé lettek. Az élet, a táj és a társadalom szintézisét adta. A mai társadalmi helyzetkép nehezen érthető e művek ismerete nélkül. Utasi Csaba így írt róla: „Dudás Károly a több mozaikkockából összeálló, terjedelmesebb és terjengősebb, de több valóságsíkot megmozgató és egy-

bejátszó riporttal kísérletezik, amely már a szociográfiai tanulmány felé mutat előre. [...] Dudás Károly korántsem a célból fordul a falu világa felé, hogy az elesettek, a zsákutcába jutottak sorsát ecsetelve, tendenciózusan a legsötétebb színfoltokat hozza előtérbe. Ellenkezőleg, minden lehetőséget megragad, hogy a vajdasági parasztság életének kedvező jelenségeit is rögzítse. [...] Leplezetlen rokonszenvvel mutat be néhány föld mellett kitarító, korszerű gazdálkodásra berendezkedett fiatalembert, elcsitult lélekkel vezetí végig olvasóját a »pingáló« szlovák asszonyok faluján, Kovačicán” (UTASI 1977).

Kanizsai Szociográfiai Műhely

„Bori Imre javaslatára a Kanizsai Írótábor és a Cnesa Művelődési Központ által létrehozott »társadalomleíró« műhely, amely évente az írótábor kiegészítő rendezvényeként tartja tanácskozásait, témái a kisváros, a vajdasági magyar polgár, a falu, a magyar parasztszalád, az elvándorlók, az együttélés. A témák (irodalom)szociográfiai jellegű feldolgozásában az alkalmi munkaközösség tagjai, írók, újságírók, orvosok, tanárok, mérnökök stb. vesznek részt, akik »szennvedélyesen érdeklődnek« (Bori Imre) Vajdaság és a vajdasági magyarság élete, társadalmi és művelődési gondjai, problémái iránt” (GEROLD 2001: 252). A Kanizsai Szociográfia Műhely egyetlen könyvet jelentetett meg: *Adryantól Adorjánig: szociográfiai tanulmányok*. Szerk. Papp György, 2003. Közreadta: Kanizsai Szociográfiai Műhely. Tóthfalu: Logos Grafikai Műhely.

Említést kell tennünk a Kanizsai Szociográfiai Műhely szociolingvisztikai, nyelvi kutatócsoportjáról, amely elsősorban a korpusz problémakörével foglalkozott. Kutatási eredményeiket a Magyarságkutató Tudományos Társaság jelentette meg 2004-ben: *Mi ilyen nyelvben élünk. Nyelvszociológiai és korpuszvizsgálati tanulmányok*. Szerk. Papp György. MTT – Szociográfiai Műhely.

A 62. Kanizsai Írótábor keretében került sor a József Attila Könyvtárban az *Emlékezet, önéletírás, élettörténet, napló* című rendezvényre, amelyen Hajnal Jenő mutatta be a VMMI-nek e témával kapcsolatos kiadványait, Dudás Károly pedig felszólalásában – többek között – a Szociográfiai Műhely munkájának újraszervezése mellett érvelt.

A Kiss Lajos Néprajzi Társaság 2014. október 25-én Magyarkanizsán szociográfiai konferenciát szervezett Papp György emlékére. Az ott elhangzott előadásokból teszünk most közzé valamennyit, mintegy előzetesként a jövő kutatásokat illetően. Az áttekintésből kitűnik, hogy a vajdasági magyar közösségkutatásnak vannak komoly eredményei, de az érdemi feladatok a jelenlegi szociográfiai kutatókra várnak.

Izgalmas lenne kutatni, hol képezik le a makrojelenségek a mikrokat, a régió az országét, az országon belül csoportokét, családokét és az egyénekét.

Törvényszerű, hogy nincs befejezett monográfia, nincs befejezett szociográfia. A közhely, hogy minden változik, a néprajzi szociográfiában hatványozottan érvényes. Mindig születnek új helyzetek, új események kerülnek felszínre, politikai történések szülnék új helyzeteket, amelyek tovább árnyalják, bővítik a már ismert adatokat. Amit viszont papírra vetünk, a törvényszerűségek megérhetőségét szolgálja. Nem kétséges, hogy a nemzetközi szakirodalomban Margaret Mead szociográfiai jellegű örök érvényű tanulmánya az, amelyet alpműnek tekintünk, amikor a néprajzi szociográfiával való ismerkedést kezdjük. Ő maga határozta meg a kutató érdeklődési körét: „Nevelés és kultúra; kapcsolat a jellemstruktúra és a társadalmi forma között; személyiség és kultúra; a táplálkozás problémáinak kulturális kérdései; családi élet; nemzetek közötti kapcsolatok; nemzeti jellem; kulturális változás; a kultúra építése” (MEAD 1970: 335).

Irodalom

- GEROLD László (2001): *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- KEMÉNYFI Róbert (2003): Társadalomtörténet és néprajz. In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Bódy Zsombor–Ö. Kovács József szerk., Osiris, Budapest
- KÓSA László (1989): *A magyar néprajz tudománytörténete*. Gondolat, Budapest
- MÁK Ferenc (2015): *Magyar Szó*, január 10. 6.
- MEAD, Margaret (1970): *Férfi és nő – A két nem viszonya a változó világban*. Gondolat, Budapest
- NÉMEDI Dénes (1985): *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat, Budapest
- UTASI Csaba (1977): *A riporttól a szociográfia felé*. Hid, XLI. évf., 7–8. 972–974.